

УДК 37(477) “08/13”:001.891-051.Ф. І. Науменко

ВНЕСОК Ф.І. НАУМЕНКА У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Калагурка Христина

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Туган-Барановського, 79005 Львів, Україна*

Проаналізовано внесок українського педагога Ф.І. Науменка у вивчення історії освіти і педагогічної думки Київської Русі. Акцентовано на розгляді питань дидактики і виховання, виокремлено його авторську позицію щодо гуманістичної спрямованості педагогічної думки княжої доби.

Ключові слова: Київська Русь, шкільництво, педагогічна думка, християнство, гуманістична традиція.

Постановка проблеми. Доба Київської Русі, як одного із найвизначніших періодів в історії України, заклала підвалини українських освітніх традицій та сформувала основи національного шкільництва. У перших педагогічних пам'ятках, датованих XI ст., як перекладних (“Пчела”, “Златоуст”, “Златоструй”, “Ізборнік” Святослава 1073 року, “Ізборнік” Святослава 1076 року та ін.), так і оригінальних (“Слово про закон і благодать” Іларіона, “Слово деякого калуґера про читання книг” Іоанна, “Повість временних літ” Нестора, “Повчання дітям” Володимира Мономаха та ін.) актуалізуються питання виховання любові до рідної землі, гуманного ставлення до людини, дисциплінованості, поваги до старших, сумлінності у праці, мужності, хоробрості, терпимості та релігійності. Відкриттям перших навчальних закладів (шкіл грамоти та шкіл книжного вчення) започатковується традиція здобуття знань серед широкого загалу, що знайшла своє продовження у наступні історичні періоди.

Дослідження освіти та культури Київської Русі має свою тривалу історію. Трактатування подій того часу завжди мало дискусійний характер, мало різну інтерпретацію з огляду на особисте зацікавлення тих чи інших науковців трактувати (применшувати чи наповнювати гіперболами) освітній здобуток княжих часів. Видатний український історик М. Грушевський у третьому томі своєї “Історії України-Руси” писав, що погляди на стан освіти Київської Русі часто змінювалися [1, с. 455]. Для дослідників XX ст. поштовхом до об'єктивної оцінки сторінок княжої доби стали передусім археологічні відкриття, що дало змогу на достовірній основі висвітлити

життя тогочасного суспільства з його особливостями, рівнем матеріальної та духовної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення освіти Київської Русі зробили такі науковці, як Б. Рибаків, Б. Греков, Н. Константинов, В. Мавродін, П. Толочко, В. Петров, С. Бабишин, та інші, які у своїх працях акцентували на змісті виховання у східних слов'ян, виникненні шкіл, розвитку педагогічної думки тощо.

До когорти активних дослідників освіти і педагогічної думки Київської Русі необхідно віднести і українського вченого-педагога другої половини ХХ ст. Федора Івановича Науменка.

Формування мети статті. З огляду на те, що ім'я Федора Науменка та його науково-педагогічна спадщина ще не достатньо відомі широкому освітянському загалові ставимо за мету проаналізувати внесок науковця у вивчення освітньо-виховної системи княжої доби.

Виклад основного матеріалу. Федір Науменко упродовж 30–80-х років минулого століття активно працював на науково-освітній ниві. Його перу належить низка наукових досліджень з історії української та зарубіжної освіти і педагогіки, зокрема, публікації, присвячені вивченню педагогічної спадщини І. Борецького, К. Ушинського, Г. Сковороди, О. Духновича, О. Павловича, І. Могилянського, діяльності братських шкіл, впливу ідей Яна Амоса Коменського на розвиток шкільництва в Україні. Вагомий внесок Ф. Науменка у вивчення життя і діяльності А. С. Макаренка, за що у 1983 р. педагогічним факультетом Марбурзького університету (ФРН) він був удостоєний ступеня почесного доктора філософії [9, арк. 30].

Основний науковий доробок вченого-педагога у вивчення шкільництва Київської Русі становлять декілька досліджень. Найбільш ґрунтовною є курс лекцій під назвою “Школа Київської Русі”, що побачила світ 1965 року [10] і отримала позитивні відгуки серед наукової громадськості. Рецензент цієї книги, доцент М. Мойсеєнко стверджував, що це оригінальне історико-педагогічне дослідження і прирівнюється до монографічного видання [8, арк. 1]. Згодом ця наукова проблема знайшла своє відображення й у інших його напрацюваннях, як опублікованих [3; 6], так і таких, що залишилися в рукописному варіанті. Тут доречно зауважити, що у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України зберігається особовий фонд Ф. І. Науменка, який вміщує сотні справ на різну проблематику, унікальні доробки, частина з яких є маловідомою. З огляду на означену проблему цікавими є чорнові варіанти рукописів, зокрема, “Педагогічна думка часів Київської Русі” – один з варіантів” [4], присвячених вивченню культурних аспектів Русі, які були неодноразово переправлені, доповненні автором.

За задумом автора, метою “Школи Київської Русі”, було “розкриття, узагальнення й переосмислення проблеми розвитку письма, виховання й освіти в дохристиянській Русі, а також вивчення шляхів розвитку й становлення школи й педагогічної думки на Русі від початку прийняття християнства до періоду татаро-монгольської навали” [2, арк. 4]. Розгляд освіти того часу у такому часовому вимірі було обрано не випадково. Він стверджував, що головне завдання виховання – це підготовка молоді людини до праці, набуття життєвого досвіду. Тому своїм обов’язком вважав не просто донести вихованцям суху інформацію про події того часу, як це було в тогочасній науковій літературі, а простежити зародження і формування освітньо-виховних традицій у східних слов’ян, засвідчити високий рівень навчання ще на світанку історії освіти, висвітлити саме ставлення тогочасного суспільства до навчання як важливого процесу у житті кожної людини, довести, і не лише своїй слухацькій аудиторії, що освіта Київської Русі була не спонтанним явищем, а еволюційним процесом, який розвивався та вдосконалювався.

Вже на перших сторінках своєї праці Ф. Науменко акцентує на значенні досвіду східних слов’ян для повноцінного розвитку Київської держави загалом та освіти зокрема. На відміну від своїх попередників, він розглядає цей досвід через аналіз основних освітньо-виховних термінів: “дитинець”, “пестунья”, “дружина”, “чтение” та “гадание”, “училище”, “школа”. Власне через історію цих термінів він розглядає педагогічну думку наших предків, наводить свої роздуми тощо. Як приклад, подамо пояснення дослідником одного з них: “Детинець” (ми беремо таку морфологічну форму цього слова, яка дійшла до нас з літопису Київської Русі) у материнському роді стає пізніше місцем зосередження дітей, місцем їх громадського нагляду і виховання. “Детинець” у праслов’ян, як і ангел-будинок виховання у спартіатів античної Греції, виник з господарської потреби, але поступово, як і у спартіатів, перетворився в місце громадського виховання дітей. Слово “дитинець” відоме нам з літопису Київської Русі у формі ДЪТИНЕЦЬ, ДИТИНЬЦЬ і т.д. в значенні “внутрення крепость”, кремль [...] у східних слов’ян слово “дитинець” збереглося не тільки в літописах, але й у живій мові приблизно до початку ХХ століття. В польській мові це слово у формі dziedziniec означає двір [...]” [10, с. 7–8].

Однією з особливостей наукового доробку дослідника стало продовження дискусії, започаткованої М. Грушевським, Ю. Брайчевським та іншими вченими, щодо низького рівня освіти чи відсутності його взагалі в княжі часи, запропонованої такими дослідниками, як Є. Голубінський, А. Брікнер та ін. Зокрема, Ф. Науменко не погоджувався теорією професора Є. Голубинського про “воду та решето”, за якою той розглядав тогочасну освіту як тимчасове піднесення, яке не було готове до візантійсько-

болгарських плодів і зазнало занепаду. У своєму дослідженні Ф. І. Науменко аргументував й переконливо доводив через характеристику двох типів шкіл, організатором яких був князь Володимир, високий рівень освіти і значну кількість освічених осіб того часу.

Мав свою позицію Ф. І. Науменко і стосовно дискусії щодо християнізації Русі. Місце хрещення і вплив візантійських традицій є дуже важливим питанням у вивченні освіти того періоду. За дослідженнями вчених, до яких приєднався й Федір Іванович, християнство було прийнято насамперед для того щоб зміцнити велику імперію [7, арк. 2], а не якимось помпезним явищем у запровадженні писемності, як це стверджував німецький історик XVIII століття А. Шлецер [3, арк. 2]. Про це свідчать договори міжнародних відносин. Але відкинути зовсім візантійський вплив на освіту було б теж помилкою, адже саме від Візантії Русь перейняла традицію читання літературних та філософських творів, коли Західна Європа почала ознайомлюватися з ними лише за часів Петрарки (1304–1374) [6, арк. 10–11]. За дослідженнями Федора Науменка, саме тоді на Русі стають актуальними твори таких діячів церкви, як Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого. Найпопулярнішим у Київській Русі став Іоанн Златоуст, його настанови увійшли до збірки “Златоусти” [5, арк. 6–7]. До речі, цю традицію успішно продовжили у XVII столітті, коли до збірників, присвячених духовному та фізичному вихованню увійшли твори цих святих.

Дослідження Ф. Науменка під педагогічним кутом зору аналізу джерел того часу передусім стосуються такого писемного джерела, як “Изборник” 1073 року. Здебільшого всі науковці, які вивчали історію освіти та педагогічну думку, розглядали це джерело спершу як матеріал для дослідження культури Київської Русі, зосереджуючи свою увагу на переліку дисциплін, що вивчалися. Ф. Науменко трактував “Изборник” 1073 року найперше як джерело для вивчення методів навчання. Він в одній зі своїх лекцій детально описав, як учням Київської Русі рекомендувалося вивчати шкільний матеріал, на що під час вивчення звертати увагу, як запам’ятовувати прочитане, як працювати з підручниками тощо. Він чітко виділив основні принципи дидактики в освіті Київської Русі: самостійність, ґрунтовність знань, зв’язок знань з практичними потребами людей, наочність і взяття до уваги індивідуальних та вікових особливостей [4, арк. 13].

Не менш важливим висновком Ф. І. Науменка щодо особливостей розвитку шкільництва в добу Київської Русі є обґрунтування ним гуманістичних засад тогочасного освітньо-виховного процесу. Це справді дуже цікаве твердження, адже досі головно домінувала думка, що ідеї гуманізму проникають на українські землі у другій половині XVI–першій половині XVII століття і пов’язані із діяльністю Острозького культурно-освітнього центру, а розвиток гуманістичної освіти пов’язаний з розвитком

гуманізму як течії європейської культури епохи Відродження. Ф. Науменко у своїй праці акцентує на яскравих проявах гуманізму у освіті Київської Русі, наводить підтвердження своїй гіпотезі. З цього приводу він писав: “Гуманізм педагогічної думки Київської Русі проявився і в тому, що вже відчувалося свідоме прагнення збагнути закономірності психофізіологічного розвитку людини, дати характеристику особливостей дитячого віку” [10].

Висновок. Підсумовуючи науковий доробок Ф. І. Науменка, присвяченого питанням освіти Київської Русі, можемо стверджувати, що дослідження вченого-педагога були наповнені новизною та актуальністю і беззаперечно є цінним внеском у вивчення історії шкільництва і педагогічної думки цього історичного періоду.

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 529 с.
2. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). – Спр. 13. – П.1 (Матеріали співробітництва Науменка Ф.І. з міністерством УРСР та ін. установами Києва). – Арк. 1–9.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф.148 (Наум). – Спр. 29. – П. 1 (Ф.І. Науменко, М.Ф. Коваль “Освіта, школа і педагогічна думка в Київській Русі” [домонголівського періоду її розвитку] – стаття). – Арк. 1–12.
4. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). Спр. 30. – П. 13 (“Педагогічна думка часів Київської Русі” - розвідка [один з варіантів]). – Арк. 1–62.
5. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). – Спр. 33. – П. 15 (Ф.Науменко. Педагогічна думка часів Київської Русі /988-1988/). – Арк. 1–69.
6. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. Ф. 148 (Наум). – Спр. 34. – П. 16 (Педагогічна думка часів Київської Русі /988-1988/). – Арк. 1–64.
7. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). – Спр. 53. – П.1 (Значення християнства для розвитку освіти Київської Русі). – Арк. 1–7.
8. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). – Спр. 347. – П. 60 (Мойсеєнко М. Цінність лекцій з історії педагогіки [Відгук на працю Науменка Ф.І. “Школа Київської Русі”]). – Арк. 1–4.

9. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 148 (Наум). – Спр. 1064. – П. 128 (Ж. “Родники” (ФРН) 1984 № 1). – Арк. 1–33.
10. *Науменко Ф. І.* Школа Київської Русі: Лекції з історії педагогіки для студентів університету. – Львів: Видавництво Львів. унів. ім. І. Франка, 1965. – 215 с.

F.I. NAUMENKO'S CONTRIBUTION INTO LEARNING THE HISTORY OF KYIVAN RUS' EDUCATION AND PEDAGOGICAL THOUGHT

Khrystyna Kalahurka

*Ivan Franko University of L'viv
Tuhan-Baranovsky Str., 7, UA– 79005 L'viv, Ukraine*

The article analyses the F.I. Naumenko's contribution into learning the history of Kyivan Rus' education and pedagogical thought. It lays focus on scholar's considering the issues of didactics and education; outlines his author's position regarding to the humanistic orientation of the pedagogical thought in the Kniazha era.

Key words: Kyivan Rus', schooling, Christianity, humanistic tradition, pedagogical thought.

ВКЛАД Ф.И. НАУМЕНКО В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ КИЕВСКОЙ РУСИ

Калагурка Христина

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Туган-Барановского, 79005 Львов, Украина*

Проанализирован вклад украинского педагога Ф.И. Науменко в изучение истории образования и педагогической мысли Киевской Руси. Сделано акцент на рассмотрение ученым вопросов дидактики и воспитания, выделена авторская позиция по отношению к гуманистической направленности педагогической мысли княжеской эпохи.

Ключевые слова: Киевская Русь, школы, христианство, гуманистическая традиция, педагогическая мысль.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2011

Прийнята до друку 10.03.2011